

2. Політичні партії і державна влада

В Українській Державі майже всі партії як невід'ємна складова політичної системи не дістали відповідної репрезентації у владних структурах: у парламенті — через його відсутність, а в уряді — у зв'язку з добором до його складу представників фактично однієї політичної сили — партії кадетів. Постановка гетьманату викликала диференціацію політичних сил, головним індикатором позицій яких виступало бачення перспектив державного будівництва в Україні. У ході підготовки перевороту відбулася консолідація правоконсервативних організацій: Українська народна громада, Союз земельних власників, Спілка промисловості, торгівлі, фінансів, сільського господарства (Протофіс).

Керована П.Скоропадським УНГ так й не стала політичною партією і після приходу його до влади розпалася, хоч її програма знайшла відображення в задекларованих основах державної політики: близька до диктаторської влада гетьмана, примат права приватної власності, ліберальна земельна реформа, опора на середньовласницькі верстви, регенерація козацтва, територіальний патріотизм тощо³⁴.

Всеукраїнський союз земельних власників був найпотужнішою правоконсервативною партією, яка активно добивалася усунення від влади Центральної Ради. Саме союз став головною внутрішньою силою, заходами якої П.Скоропадський прийшов до влади. Безперечно, це наклало на нього певні моральні зобов'язання. Однак у гетьмана вистачило мужності відмовитися від пропонуваної землевласниками кандидатури князя О.Голіцина на посаду голови уряду. Головне розходження між союзом і гетьманом крилося у баченні шляхів розв'язання аграрного питання. Ідеалом П.Скоропадського як прихильника столипінської реформи були дрібні, високопродуктивні, приватні господарства³⁵. А союз ревно обстоював неподільність поміщицького землеволодіння. Лідери партії Ф.Гейден, І.Дусан та інші розглядали Українську Державу як тимчасову, перехідну форму до відновлення єдиної Росії. У кінці травня з'їзд союзу в ультимативній формі зажадав участі його представників у розробці законодавчої бази аграрної реформи, інакше це потягне за собою «самые нежелательные последствия»³⁶.

Союз земельних власників став активним гальмівним чинником у реалізації аграрної реформи. Зусиллями його представників у комісії з розробки земельного законодавства було заблоковано врегулювання принципів проблем: механізм переходу землі від власників до Державного земельного банку, рівень імперативності відчуження землі, процедура торгів тощо. Підтримка політики гетьмана з боку союзу була обмеженою, вибірковою і торкалася лише тих заходів, які відповідали інтересам поміщицтва.

Соціальна неоднорідність союзу (від великих латифундистів до середнього селянства) спричинила восени 1918 р. відділення частини його

членів в окрему партію — Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян), яка стояла на позиціях української державності³⁷. Однак зміна гетьманом політичного курсу у бік федерації з Росією позбавила це утворення перспектив. Водночас Союз земельних власників гаряче вітав цей крок гетьмана.

На правому фланзі тогочасної політичної арени України діяла ще одна потужна сила правоконсервативного спрямування — Протофіс. Фактично це була конфедерація галузевих промислово-торгово-фінансових організацій, яка мала репрезентувати їхні інтереси на державному рівні. Головою союзу був харківський поміщик князь О.Голіцин, членами президії гірничопромисловець М. фон Дітмар, цукрозаводчик граф А.Бобринський, відомий банкір А.Добрий та ін.³⁸

Багато програмних положень Протофісу збігалися з політичним курсом гетьмана. Проте було й чимало корінних питань, з яких лідери Протофісу вдавалися до обструктивних, а то й опозиційних дій. Насамперед це стосувалося самостійності Української Держави, земельної реформи, взаємин з профспілками, української мови тощо. Союз активно виступав проти введення до уряду соціалістів, домагався надання державного статусу російській мові, торпедував земельну реформу. Останній уряд формувався під прямим впливом Протофісу.

Як бачимо, головну соціально-політичну опору гетьманського режиму й становили дві потужні групи буржуазії — аграрної і промислово-фінансової. П.Скоропадському доводилося з ними рахуватися і відкладати на потім важливі реформи, нереалізованість яких позбавляла його широкої і тривкої соціальної бази.

Під час перевороту гетьман дістав підтримку Української демократично-хліборобської партії, якій імпонувала модель земельної реформи П.Скоропадського. Лідери партії С.Шебет, В.Шкляр, М.Макаренко сподівалися, що нова влада «не дасть запанувати в державі українській ні голоті, ні великим багатирям»³⁹. Однак формування Ради міністрів та її перші дії розчарували керівництво УДХП і вона перейшла в опозицію до правлячого режиму.

В Україні серед політичних партій особливе місце посіли кадети. Незважаючи на переважання членів цієї партії в Раді міністрів, все ж урядовою вважати її не можна. Як загальноросійська ліберальна партія, вона виступала за конституційно-парламентарну монархію, демократичні свободи, викуп поміщицької землі тощо. Очевидно, ці позиції були зрозумілі П.Скоропадському і вплинули на вибір ним членів уряду. Тим більше, що місцеві організації кадетської партії в Україні формально відокремилися від загальноросійської партії й обрали свій головний комітет, який очолив відомий політичний діяч, правник Д.Григорович-Барський. Впливові урядовці — кадети М.Василенко, А.Ржепецький та інші визнали державну самостійність України як неминучу умову виходу з кризи, не зрікаючись ідеалу відновлення Російської імперії⁴⁰. Члени

партії кадетів увійшли до гетьманського уряду не як її представники, а приватні особи.

Керівництво ЦК у свою чергу скликало партконференцію, яка підтвердила курс на відновлення єдиної Росії і заборонила своїм членам брати участь в урядових структурах гетьманату⁴¹. Незважаючи на формальне виокремлення українських кадетів, П.Мілюков мав досить великий вплив на членів уряду. До того ж цей переконаний антантофіл тоді переорієнтувався на Німеччину. Міністри-кадети щотижня збирали свої засідання в квартирі Д.Григоровича-Барського, на яких постійно бував і лідер кадетів. Тут обговорювалися важливі питання політичного та державного життя, вироблялася спільна позиція, яку міністри-однопартійці потім обстоювали. Міністр віровизнань В.Зінківський писав у спогадах, що він особисто «не раз заїздив до нього (П.Мілюкова. — *Авт.*) радитися стосовно різних питань поза тими засіданнями»⁴².

Соціальну базу гетьманського режиму ретроспективно обґрунтував ідеолог українського консерватизму В.Липинський: «уряд гетьманський був урядом не лише одного місцевого класу або однієї лише місцевої «нації», а урядом цілого краю, всіх його класів і націй»⁴³. Цілком очевидно, що це явна гіперболізація. Насправді ж соціально-політичні підвалини гетьманату були досить вузькими, ставлення до нього різних прошарків населення диференційованим — від вичікувального до динамічного наростання невдоволення з переходом у широку збройну боротьбу.

П.Скоропадський сподівався шляхом ліберальної аграрної реформи викупити у поміщиків землю, а потім по «необтяжливій ціні» продати малоземельним селянам і у такий спосіб створити потужний клас середніх власників, який би й склав міцну опору нової влади. Надії ці не справдилися через нереалізованість земельної реформи і водночас показали явну недооцінку гетьманом політичного впливу аграрної буржуазії (великоруської і польської) на урядові кола.

Особливі надії П.Скоропадський покладав на відродження українського козацтва як окремого суспільного стану. Підготовка відповідного закону затягнулася аж до середини жовтня. Пріоритетне право на отримання даного статусу мали нащадки українських козаків, православні⁴⁴. Відродження цієї верстви повинно було вилитися у формування козацького війська. Незважаючи на особисті заходи гетьмана, спроба створити замкнуту привілейовану національно-соціальну верству і надати їй форму військової організації не вдалася.

Джерелом негативного ідеологічного впливу на утвердження в українському суспільстві засад національної самостійності була широка присутність в Україні представників російських правих політичних сил. Рятуючись від більшовицького режиму, вони заповнили Київ, Харків, Одесу та інші міста. Тут перебували члени імператорської родини, зокрема, цариця мати, монархічні, правоконсервативні діячі О.Кривошеїн, В.М'якотін, В.Пурішкевич, Ф.Родічев, М.Шебеко, В.Шульгін, царські

генерали В.Гурко, А.Драгаміров, О.Ломновський, О.Лукомський та ін. Майже легально діяли численні шовіністичні, монархічні організації «Союз возрождения России», «Национальный центр», «Монархический блок», «Наша Родина», «Русь», «Русский союз» та ін. Слід зазначити, що до праці російських організацій активно долучилися й праві українські діячі, зокрема, близькі до П.Скоропадського подружжя Безаків⁴⁵.

У Києві зібралося кілька десятків членів Державної Думи різних скликань і створили «Совет государственного объединения» на чолі з бароном В.Меллер-Закомельським, О.Кривошеїним, П.Мілюковим і С.Третьяковим. «Совет» відразу заявив, що «надає всі сили, знання і досвід, об'єднаних у ньому осіб, у розпорядження Добровольчої армії»⁴⁶. У містах України розгорнули діяльність російські офіцерські спілки, вербувальні пункти, розвідувальні центри. Зокрема, створена В.Шульгіним шпигунська мережа «Азбука» постійно поставляла інформацію генералам М.Алексєєву та А.Денікіну.

Вороже ставлячись до самостійності України, більшість російських політиків розуміла необхідність збереження гетьманської влади. В.Гурко, зокрема, наголошував, що падіння П.Скоропадського «до повалення більшовиків у Москві оберне й весь Південь Росії у більшовицьку катівню»⁴⁷.

Між гетьманом і російським політичним істеблішментом у вигнанні склався певний статус-кво. З боку П.Скоропадського — українського і російського патріота, було б аморальним позбавити притулку політичних діячів, багатьох з яких він знав особисто. До того ж їх об'єднувала спільна ціль — боротьба проти більшовицького панування в Росії.

Безперечно, П.Скоропадський не виключав можливості спертися на російське офіцерство у боротьбі проти внутрішніх ворогів. Як він пояснював пізніше, це стало одним зі спонукальних мотивів до оголошення ним федерації з Росією. Однак гетьман прорахувався: «Через кілька днів після появи грамоти великоросійські кола вже ніякої України цілковито не визнавали»⁴⁸.

Насильницьке повалення Центральної Ради, позбавлення українських соціалістичних партій участі в державному управлінні призвело їх до протистояння гетьманському режимові. У травні більшість із них провели з'їзди, на яких визначили ставлення до влади, тактику і стратегію своїх дій за нових умов. Розходження в поглядах із цих питань стало причиною розколу окремих партій. Однак визнання загрози національній державності з боку правоконсервативних кіл, зосереджених у гетьманському уряді, стало об'єднувальною платформою опозиційно налаштованих сил. На міжпартійній нараді у травні представники Української партії соціалістів-самостійників (УПСС), Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української демократично-хліборобської партії (УДХП), Української трудової партії (УТП), а також члени ради залізниць та поштово-телеграфної спілки утворили коорди-

наційний центр – Український національно-державний союз (УНДС). Через його центристське спрямування від участі відмовилися ліві соціалістичні партії Українська соціал-демократична робітнича партія та УПСР (центральної течії).

УНДС діяв цілком нагально, зосередивши зусилля на зміні неукраїнського, на їх погляд, уряду Ф.Лизогуба. Підготовлені лідерами союзу меморандуми, звернення до гетьмана, німецького командування та німецького народу позитивних наслідків не мало, як і протигетьманська агітація⁴⁹. На початковому етапі функціонування гетьманського режиму у суспільстві ще зберігалися надії на швидке наведення порядку в краї.

Посилення політичної реакції, соціальна реставрація на селі, зокрема відшкодувальні акції поміщицтва, фактично підтримані окупаційною владою і гетьманською адміністрацією, викликали масове невдоволення і збройний опір українського селянства, страйковий рух частини робітників. В умовах загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні УНДС поповнився радикально налаштованими УСДРП та УПСР (ц. т.). До нього також увійшла низка професійних, релігійних, просвітницьких організацій. Оновлене об'єднання політичних сил дістало назву Український національний союз (УНС). Головну раду його очолив один із лідерів УПСР А.Ніковський. УНС конституювався як впливова політична сила, статутні цілі якої декларували: утворення міцної самостійної Української Держави; боротьбу за законну, відповідальну перед парламентом владу; демократичний виборчий закон; захист інтересів українського народу в міжнародній сфері⁵⁰.

Зосередження в УНС основних українських партій, чітка політична платформа, створення розгалуженої мережі місцевих організацій перетворили його на потужне загальноукраїнське об'єднання, опозиційне до правлячого режиму. Спочатку лідери союзу з тактичних міркувань уникали відкритої конфронтації з владою. Однак прихід до керівництва союзом В.Винниченка значно радикалізував устремління УНС. А розвиток міжнародної кон'юнктури та поглиблення внутрішньополітичної кризи створили сприятливі умови для підготовки антигетьманського повстання.

Фактична відмова П.Скоропадського від державної самостійності, проголошена у федераційній грамоті 14 листопада, дала новий імпульс діям УНС, який утворив альтернативний уряд – Директорію і почав збройну боротьбу за повалення гетьманського режиму. П.Скоропадський ще упродовж місяця силкувався врятувати своє правління від краху, шукаючи порозуміння з Антантою. Намагався він відіграти й провідну роль у справі відродження єдиної Росії. З цією метою у Києві планувалося провести з'їзд представників постімперських державних утворень антибільшовицького спрямування. Однак 14 грудня П.Скоропадський був

змушений зректися влади, визнавши, що «Бог не дав мені сил справитися з цим завданням».

Новий гетьманат не став дієвою альтернативою УНР — першій українській незалежній державі ХХ ст. Намагання його побудови привело до утворення авторитарного військово-бюрократичного режиму правоконсервативного типу, обрамленого архаїчними атрибутами давньоукраїнської традиції.

Зведення споруди Гетьманату на ідеології українського консерватизму не вдалося. Покликана під знамена нової держави ліберальна інтелігенція здебільшого виявила свій «малоросійський» характер і нездатність мислити Україну поза російським контекстом.

Політична система нового державного утворення складалася деформованою і недемократичною. Функціонування багатьох її інститутів, насамперед держави як стрижневого елемента, обмежувалося іноземною військовою окупацією, диктаторськими повноваженнями гетьмана, тимчасовим характером існування.

В Українській Державі був відсутній представницький орган. Заявлене гетьманом скликання Українського Сейму зупинилося на розробці виборчого закону. Зосередження у Раді міністрів одночасно законодавчих і виконавчих функцій позбавляло противаг у законотворчій сфері, надавало преференції власницьким верствам суспільства.

Місцеве самоврядування як важливий сегмент політичної системи було піддане цілеспрямованим репресіям. Земські зібрання й управи, міські думи, обрані за попереднього правління, розпускалися і замінювалися органами дореволюційного часу. Вироблене виборче законодавство вводило суттєві цензові обмеження.

Політичні партії як невід'ємна складова політичної системи не дістали необхідної репрезентації в інститутах влади, насамперед уряді. Відторгнення режимом наймасовіших українських політичних партій інспірувало їхню консолідацію, а згодом привело до створення структурованої опозиції. Масштабне протистояння владного режиму і політичних партій унеможливлювало розвиток громадянського суспільства. Переважна більшість громадян була позбавлена участі в управлінні державою.

Владні інститути гетьманату не змогли забезпечити баланс інтересів різних соціальних спільнот. Абсолютизація права приватної власності різко контрастувала з соціалізаційними проектами попереднього уряду. Надання переваги власницьким колам обернулося невдачею земельної реформи, масовим селянським рухом і позбавило гетьмана широкої соціальної опори.

Отже, покликаний до життя ситуативним збігом інтересів країн Четверного союзу і місцевих правоконсервативних, власницьких сил, Гетьманат П.Скоропадського виявився штучним і нетривким. Гостра внутрішньополітична криза, стрімка зміна міжнародної ситуації ре-

льефно виявили апокрифічні підвалини цього державного утворення. Треба віддати належне колишньому гетьманові за самокритичне визнання утопічності тогочасного державотворчого проекту. У квітні 1925 р. у листі до сина Данила з нагоди його повноліття він писав: «Гетьманщина 1918 року була проголошена організованими хліборобами, але в той час навіть серед найбільш думаючої частини хліборобів ідея української державності і її конкретні форми не були ще ясно усвідомлені»⁵¹.

Примітки до розділу 9

- 1 Скоропадський П. Спогади. — К.; Філадельфія, 1995. — С.148.
- 2 Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — К., 2002. — Т.2. — С.26.
- 3 Державний вістник. — 1918. — 16 травня.
- 4 Там само.
- 5 Потульницький В. Український консерватизм — ідеологічна і соціально-економічна передумова становлення 2-го Українського гетьману // Вісн. Київ. держ. лінгвіст. ун-ту. — 2000. — Вип. 4. — С.106.
- 6 Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. — Л., 1998. — С.161-162.
- 7 Рудницький-Лисяк І. Історичні есе. — Т.2. — К., 1994. — С.72.
- 8 Попович М. В'ячеслав Липинський і український консерватизм // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — 1998. — Т.1. — С.48.
- 9 Скоропадський П. Спогади. — С.29.
- 10 Винниченко В. Відродження нації. — К.; Відень, 1920. — Ч.ІІІ. — С.26, 103; Грушевський М. По школі // Літературно-науковий вісник. — 1918. — Т.72 (кн.ХІІ, грудень). — С.233-234.
- 11 Figs O.A Peoples Tragedy.The Russian Revolution.1918—1924. — London,1996. — P.449.
- 12 Мироненко О. Крах маріократії П.Скоропадського // Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: Словник-довідник. — К., 1997. — С.252-260.
- 13 Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. — Скрентон, 1962. — Т.1. — С.14.
- 14 Рудницький-Лисяк І. Зазн. праця. — С.170.
- 15 Геращенко Т. Українська народна громада // Вісн. Київ. держ. лінгвіст. ун-ту. — 2000. — Вип. 4. — С.196-213.
- 16 Див.: Скоропадський П. Спогади. — С.29.
- 17 Там само. — С.14-15.
- 18 Там само. — С.51.
- 19 Там само. — С.161-171.
- 20 Чикаленко Є. Щоденник. — К., 2004. — Т.2. — С.38.